

Kósa László

JELENTÉS A „KLERIKÁLIS REAKCIÓ” ELLENI FRONTRÓL

Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartólistáknak*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 210 oldal (Fehér Hollók sorozat 1.)

A magyarországi egyházak diktatúra alatti történetének föltárása újabb figyelemre méltó kötettel gyarapodott. Terjedelmének több mint felét egy érdekes korabeli dokumentum tölti ki, Berényi István rendőr őrnagy műve, „A klerikális reakció ellenséges tevékenysége a népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen”, amit bevezető-kísérő történeti tanulmány előz meg *Pártállam, titkosszolgálatok, egyházak* címmel. Az állambiztonsági tankönyvnek nevezett szöveget először 1963-ban szigorúan titkosan, belső használatra adták ki. Megnevezése jogos, hiszen képzésre, oktatásra használták, és a didaktikai elemeket sem nélkülözi, de jellege és terjedelme okán ugyanígy illik rá a brosúra, füzet, dolgozat, segédanyag besorolás is.

A történész-hármas közösen vállalta a bevezető tanulmányt, nincs jelezve, melyik fejezet kinek a munkája. Közvetlenül csak részben kapcsolódik az újra kiadott dokumentumhoz (értve ezen annak tüzetesebb elemzését), inkább keletkezésének történeti, elsősorban az egyházpolitikai és a szélesebb politikai hátterét mutatja be. Több szílat, pártállami hatalmi törekvéseket, egyházpolitikát és titkosszolgálati működést igyekszik fölfejtetni, illetőleg összekötni.

A kommunisták tudvalévően egyik legnagyobb ideológiai és politikai ellenségüknek tekintették a vallást és az egyházakat, visszaszorításukban, militáns zsargonjukat használva antiklerikális és vallásellenes harcukban az általuk irányított állambiztonságra kezdettől (1945-től) támaszkodtak. Noha a könyv időhatárait közbevetésünk meghaladja, megjegyezhetjük, hogy a módszerek, a stílus, az attitűd módosulhatott, de a szilárd elképzelés, amely eleinte belátható időn belül, majd hosszabb távon számolt a vallásos világnézet és intézményei, az egyházak megszűnésével (akár megszüntetésével), lényegében nem változott, az „ellenségkép” megmaradt. Alighanem elmondható, hogy évtizedeken át, 1989-ig a pártállami politika egyik legstabilabb vagy akár a legkevésbé ingadozó eleme volt. Az első húsz évet fölvázoló és a későbbi időkre is utaló bevezető tanulmányból szerintünk ez a következtetés adódik.

Egyetlen súlyos megrázkódtatás, 1956 ugyan komoly törést okozott a folyamatosságban, de a forradalmat megtorló terror idején csaknem olyan gyorsan újjászervezték az egyházi elhárítást, mint amilyen gyorsan az korábban szétesett. A kísérő tanulmány első része levéltári források alapján mutatja be, mi történt. A politikai vezetés – mint tudjuk – belátta, hogy az ÁVH a nyilvánosság előtt nem menthető át. Ám nem sokat mérlegelte, ellenkezője talán föl sem merült, hogy a potenciálját – beleértve személyeket és módszereket is – nem nélkülözheti. Az egyházi elhárítást újjászervező Berényi füzete kelet-

kezésének a gyökere ide nyúlik vissza. Jelentőségét az egyházpolitika függvényében ez a történelmi időszakasz emeli ki.

A bevezető tanulmány egyik fejezete a szerző pályáját ismerteti és értékeli. A brosúra fő problémájának, a káderképzésnek kiemelten fontos motívuma természetesen maga a megírás célja. Az utókor számára ugyanilyen izgalmas kérdés, hogy vajon a szerző miként válhatott és vált „káderré”, sőt a kérdéskör szakértőjévé. Képzésének eredetével és folyamatával a kísérő tanulmány kevésbé foglalkozik. Arra gondolunk, mi következhetett a rendszer egyik sarkalatos tételéből, tudniillik hogy proletárdiktatúrának deklarálta magát, és az ide szorosan kapcsolódó másik alapdogmából, hogy erőszakszervezetének valóban a proletariátusból, a munkás-paraszt rétegekből kellett verbuválódnia. A szovjet jelenlét nyújtotta biztonság nélkül hasonló döntés merész lett volna. Így azonban csekély kockázattal járt, hogy a minden tekintetben képzetlen és alig művelt tömegeből kerüljenek ki a rendszer fontos támaszai, nemcsak a fegyveres testületek, hanem a párt- és állami apparátus tagjai is.

Berényi igen hátrányos helyzetből, önképzéssel vált övéi által értékelt szakemberré egy speciális területen. Brachna névvel 1926-ban született az Orosháza közeli Pusztaföldváron. Származása alighanem megfelelt a rendszer kanonizált munkás-paraszt kategóriájának, bár apró kötözködéssel – a kor nyelvén szólva – némi „kispolgári elemet” is fölfedezhetünk a „falusi proletár” családtörténetben. Apja asztalossegéd, majd baromfikereskedő, a fiú pedig napszámoskodás után szabónak tanul. A hatalomátvitelre készülő kommunisták 1945-től az érvényesülni vágyó fiatalok sokaságát – köztük őt is – belügyi pályára terelték vagy vonzották. Ha esetében ennek végpontjáról visszatekintünk a fontos beosztásokon, megbízásokon, kitüntetésekben és jutalmakon, el kell ismernünk Berényi István tehetségét. Ilyen tehetségeket, tanulni képes, eszét használni tudó, szegény sorban élő fiatalokat próbált menteni és támogatni a két háború között számos kezdeményezés és mozgalom. Lehet groteszknak mondani a fordulatot, de lényegében ezt a gondolatot átvéve, utóbb a kommunisták is. Közbevetethetjük, hogy ha képességét Berényi mindvégig olyan politikai erők mellett kamatoztatta, amelyek uralmához Magyarország igen sötét korszaka fűződik, akkor ugyan mit ismerjünk el rajta. Osztva ezt a fenntartást, a Berényi számára adott feltételek között sikeres karrierre utalunk. Rendszeres iskolázottság nélkül lett feladatát magas szinten ellátó, felnőtt korában idegen nyelvet elsajátító belügyi tiszt. Azok oldalán állva, akik megszenvedték a Berényi által is képviselt egyházüldözést, a magunk lebecsülése és hiba lenne nem elismerni az általa kiszolgált hatalom szempontjából rátermettségét és eredményességét.

Helyben végezte el a hat elemi és a két kiegészítő osztályt. Nem tudjuk, a község melyik templomában keresztelték, de akár a katolikusban, akár az evangélikusban (ezekre volt helyben lehetőség), biztosan tanult hittant és történelmet. Mégis okkal föltételezhetjük, hogy a brosúra megírásához szükséges vallás-, egyház- és múltismeretet nem sajátíthatta el a falusi iskolában. Több évvel később, az esti gimnáziumban és a különféle belügyes megpárttanfolyamokon tanultak sem adhattak sokat az általunk elképzelt gyermekkori tudásalaphoz. Akkor hol szerezhetette?

Valószínűleg tudnánk pontosan válaszolni, ha a hasonló célú, azaz más elhárítási területeken használt anyagokat széles körben föltárták volna. Nincs kizárva, hogy megbízásból munkatársak dolgoztak a keze alá, mert tagadhatatlan, hogy Berényi tankönyve sokféle ismeretet dolgoz föl. Ne gondoljunk különleges szellemi teljesítményre, de kétségtelen olvasottságról árulkodik a szöveg. Vajon mennyi a kompiláció és mennyi a saját lelemény, ha másban nem, a szerkesztésben, a problémák súlyozásában? Első fejezetében a vallás társadalmi szerepének megítélése – ahogyan a kísérő tanulmány is utal rá – akár a felvilágosodás antiklerikális toposzaiig, de a 19. századi szocialista eszméig föltétlenül visszakövethető. Több szempontból nem meglepő (az okokat szükségtelen idéznünk), hogy az egész munka „főszereplője” – miként a bevezető tanulmány szintén kiemeli – a katolikus egyház. A történeti részeket több forrásból meríthette, akár hazai marxista munkákból, akár „civil” párttanfolyamokon használt segédanyagokból. Ezek mibenlétére azonban nem utal. A közelmúlt eseményeit föltehetően a szervezet belső történetéből, primer írásos (rendőri) forrásokból vagy némi nagyképűséggel szólva „oral history”-ből (melynek a testületnél maga is részese volt), csaknem közvetlenül ismerhette. Külön említést érdemel a brosúra írása idején még ülésező második vatikáni zsinat történéseinek naprakész ismertetése és kommentálása, ami elsősorban és bizonyára a magyar belügy ügynökeinek jelentéseire támaszkodik. A munka harmadik része az első szerves folytatása, a magyarországi és a világegyház felépítését tartalmazza, továbbá a szerzetesrendekkel foglalkozik. Végül a negyedik részben kerül sor a történelmi protestáns egyházakra és más felekezetekre, szembetűnően vázlatosan, főleg ha a katolikusokhoz viszonyítunk. Ezért jegyezzük meg, hogy furcsa aránytalansággként a bevezető tanulmányban éppen fordított a helyzet. A brosúra katolikus része konkrét elemzéséhez képest csaknem háromszoros terjedelmű a protestánsoké, szempontrendszerük pedig sok tekintetben egyenetlenül viszonyul egymáshoz.

A kommunista titkosszolgálat kutatásával kapcsolatban mostanában egyre gyakrabban – olykor csaknem vádként – hangzik el, hogy „ügynökközpontú”, s ez helytelen. Bujkál bennünk a gyanú, hogy amint a belügyi múltfeltárást ma érvényesen szabályozó 2003. évi III. törvény voltaképp védi a múltat feltárókkal szemben az egykori hálózat tagjait és működtetőiket, végsősoron ezúttal is hasonlóról lehet szó. A Berényi-féle tankönyv eddig nem említett második fejezete pedig, mely véleményünk szerint a mű legeredetibb és leghangsúlyosabb része, éppen a hálózatszervezésről és működtetéséről szól. Ezúttal számos, bizonyosan saját tapasztalatból vett példát és utalást tartalmaz. Nyilvánvalóan sehol a világon nem létezett ügynökök nélküli titkosrendőrség. Berényi műve aláhúzza, hogy mennyire „központi” kérdés volt a belügy számára az ügynöktartás. A hálózat az a felület, amelyen keresztül érintkezik a titkosrendőrség a társadalommal. Kétségtelen azonban, hogy a történész-hármas könyve nem ügynökközpontú.

Berényi hatéves, egyházi elhárítást újjászervező munkája betetőzésének, tapasztalatai összegzésének tekinthetjük ezt a brosúrát. Az egyházpolitikához igazodva lezár egy szakaszt, ugyanakkor még akár negyedszázadon át forgathatták a munkát a kiképezendő tartótisztek. A sajtó alá rendezők rámutatnak, hogy a szerző nem volt a teóriák embere, s töprengő alkat sem. Folytonosságban gondolkodott, de érzekelte a várható változást,

ám a jövő fölvezetését nyilván nemcsak nem vállalta, a politika nem is kérte tőle. A szak-tudományi vizsgálódásokból tudni lehet, hogy az egyházpolitika módszertani váltása, amihez a titkosrendőrség csatlakozott, nem azonnal következett be, mert még néhány évig „korábbi gyakorlat szerint” koncepciós perekkel is dolgoztak az egyházak megfélemlítésén és térdre kényszerítésén. Utóbb a pártállam számára megbízható egyházvezetők vették át a kordában tartás és részben a bomlasztás szerepét. Ezt a változást természetesen Berényi nem észlelhette előre. Éppígy az időhatárok miatt azt sem, hogy a Vatikán és a Magyar Népköztársaság közötti 1964-es és 1971-es egyezmények a viszony normalizálására törekvés hangoztatásával csaknem kiszolgáltatták a katolikus egyházat a diktatúrának. Annak bizonygatásán pedig a világközvélemény előtt, hogy Magyarországon megvalósul a vallásszabadság, minden kollaboráns felekezet vezetői buzgólkodtak. A konszolidálnak látszó helyzet esetenkénti zavarai, a kül- vagy belpolitikai okokból tett kisebb engedelmények, a külszín barátságosabb hangulata dacára (mint fent utaltunk rá), 1989-ig a titkosszolgálat egyházakkal szembeni magatartása, a politikai eltökéltség nem változott.

Bár időről időre szó esik a szélesebb nyilvánosság előtt az egyházak múltföltérési igyekezetéről, annak hiányosságai miatt egyelőre nem várható általános következtetések levonása. Az egyházak nem semmisültek meg, ám a kiterjedő és mélyülő kutatás megvilágításában mindinkább kirajzolódik – ehhez a Berényi-brosúra is hozzájárult – a kommunista egyházpolitikától és annak titkosszolgálatától elszenvedett történelmi vereség ténye. Ennek következményei nehezen fognak eltűnni, ha egyáltalán eltűnnek.

Váci utca